

Деркач Вадим Леонтійович

*ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

vadym_derkach@kneu.edu.ua

АРГУМЕНТИ ПРОТИ МОРАЛЬНОГО РЕАЛІЗМУ

Резюме

Піддана критичному розбору позиція «морального реалізму», в якій, по-перше, судженнями зі значенням «істина\хиба» трактуються вирази, що визначають критерій оцінки, а сам цей критерій, по-друге, мислять як стан, що самим фактом незалежного від рішень людей свого існування визначає мотив, яким люди мусять керуватися, дотримуючись норми-припису, що є, тим самим, універсальним законом. Корінним сенсом морального реалізму є проголошення того, що люди не відповідальні за моральні установлення як за власні рішення, вони лише підпорядковують свою волю чомусь такому, що вони мусять робити, бо не мають вибору, відчужено приймаючи рішення. Цей реальний «моральний закон» трактується (в різних версіях) або як дана через одкровення воля вищої сили, до вироблення рішень якої люди не мають стосунку, а лише мусять їм коритися; або як об'єктивна зумовленість вибору, пізнана через рефлексію як природна закономірність; або як доведена теорема, зміст якої впливає дедуктивно як висновок з аргіогі пізнаваних уможлядно-інтуїтивно загальних принципів. Попри розбіжності в трактуванні онтологічного статусу та способу пізнання морального закону, всі «моральні реалісти» заперечують відносність моральних цінностей. Однак в жодній з версій морального реалізму не дається роз'яснення в якому сенсі цінність може бути цінністю в безсуб'єктному контексті (ні для кого цінністю) і яким чином вона може бути обґрунтована як універсальна простою констатацією (покладанням цього як умови). Тим самим «реалізм» заперечує сам себе, оскільки визначає те, що мислиться як незалежний від рішення об'єкт, рішенням про визнання його незалежним від рішень (відчуженим прийняттям умови). Змістовно, доказ існування реального морального закону як такого, що мотивує коритися йому, зводиться до тавтологічного повторення визначення

і тим самим не може бути прийняте як доказ. Окрім того, моральний реалізм тримається на хибному трактуванні як суджень виразів, що не містять опису факту (тобто не є судженнями), хоча покладається на цей опис як на підставу трактування чогось як реального.

Ключові слова: моральна епістемологія, моральний реалізм, моральний релятивізм.

Вступ

Упродовж років і років серед філософів точиться дискусія щодо природи моральних установлень і підстав, на яких моральні норми можуть бути обґрунтовані як раціонально виважений обов'язок. Як пресупозиція в цій дискусії багатьма приймається позиція морального реалізму, яка однак давно вже є предметом критичного розбору (див. наприклад [1–6]), зокрема в контексті власне епістемології. Однак огляд цієї дискусії виходить далеко за межі цієї статті. Її безпосередньою метою є представлення аргументів, чому моральний реалізм хибний (так, як це видається). Відповідно далі я спочатку розберу власне суть цієї позиції (без історичних деталей хто, коли і за яких обставин її висловлював), в чому її привабливість і чому вона не дає підстав для її прийняття.

Методи дослідження

Ця робота є уможлядним філософським дослідженням з критичним осмисленням проблеми, базових концептів та розбором доказової сили аргументів. Спеціальні методи збору та аналізу даних не використовувалися. Методично, в роботі здійснено розбір і систематизація схем аргументації, в яких апеляція до природи явища як засобу обґрунтування норми поведінки, чи, навпаки, демонстрації того, що це звернення виключає таке обґрунтування (тобто через демонстрацію «неприродності» морального установлення обґрунтовується альтернатива). На цьому ґрунті показано можливість синтезу теоретичної моделі й евристики, в руслі якої критичний аналіз схем аргументації усуває з них ті вади (суперечливості, неясність, безпідставність), які в них є, водночас шляхом контраргументації щодо можливих спростувань, вказує виваженішу альтернативу. Схема дослідження вкладається в русло логіко-діалектичного методу.

Результати дослідження

1. Що таке моральний реалізм?

Моральний реалізм (так званий) — позиція в етиці, яка визначається переконанням в існуванні універсального і безвідносного до особистих установок та соціальних умовностей морального закону (чи моральних цінностей). Іншими словами, критерій того, що є морально добрим чи поганим не залежить від того, прийнятий він людьми, чи ні. Цей критерій

пізнається як об'єктивний факт, а судження, зміст якого виражає цей факт, має значення «істина». І якщо цей факт обґрунтовано з логічною необхідністю, то такі аргументи мають універсальну доказову силу для будь-якого раціонального агента. Такі судження, відтак, є *знаннями*. Отож, — і з цього виходять — аби пізнання в етиці мало сенс, має, як необхідна умова, існувати реальний об'єкт, щодо якого ми можемо щось стверджувати й або помилитися в судженнях про нього, або правильно виражати відповідні об'єктивні характеристики. Тому, як гадають моральні реалісти, якщо не пристати на їхню позицію, то тим самим заперечується можливість пізнання моралі й, відповідно, етика як наука втрачає свій предмет. А непізнаваність моральності робить суперечки щодо моральних суджень нерозв'язними.

В цих шаблонних трактуваннях багато що одразу потребує уточнень і попередніх роз'яснень. Вочевидь, серед філософів немає одностайного тлумачення змісту терміну «реальність», так само, як і «реалістичної» позиції в чомусь. Як іронічно зауважує з цієї нагоди Кріспін Райт, заява когось, що він «реаліст» в філософській аудиторії сприймається не більше, ніж те, що він прокашлявся. Але суперечка щодо вживання слів мало що важить, якщо ті, хто сперечається, не має потреби домовитися між собою. Філософи часто такої потреби не мають, бо не мають потреби участі у всіх мовних іграх. Однак звернення до роз'яснення вживаних слів з уточненням їх змісту конче необхідне для цієї мовної гри, покладаючись, для початку, на деяку базову мовну інтуїцію.

В ній терміни «*реальне*» (прикметник, що характеризує об'єкт думки), чи «*реальність*» (як назва, що позначає мислений зміст цієї характеристики) зазвичай розуміють як незалежне (в своєму породженні) від суб'єкта мислення та мови існування чогось, що протиставляється тим самим мнимому, вигаданому. Але, вочевидь, гадка, чи тверде переконання, чи вірування також існують; й так само існують чуттєві образи: наяву, в сновидіннях чи галюцинаціях. Якщо я розповідаю комусь чи думаю собі про кентаврів або власну подорож до Австралії (де я ніколи не був), то моя думка, мої фантазії, певно що мають свій об'єктивний зміст, який протиставлений словам про нього з позиції суб'єкта (носія) вислову — мене самого. Для того, хто про щось говорить, цей зміст є фактом, якщо про нього говориться рефлексивно як про акт промовляння, думки тощо. Отже думка про думку, висловлювання про висловлювання, перетворює їх на об'єкт. Цей об'єкт, хоч і є породженням розуму, однак для інших (і для Я-суб'єкта усвідомлення власних думок) він є такою ж даністю, як і решта об'єктів. Отож-бо, кажучи про реальне існування, або про реальний об'єкт, ми радше лише вказуємо, що йдеться про щось певне як про щось таке, що не зводиться до самих лише слів чи думки про нього. Це «щось-в-думці» має незалежний від думки об'єкт-відповідник, яким не є ментальний стан носія думки.

Тому вказівка, що мораль визначена *незалежним від усвідомлення* моральним законом (*моральністю* як певною цінністю) прямо залежить від того розуміння, яке вкладається в «моральний закон». Якщо розуміти його так, що термін «мораль» позначає щось, що дійсно існує (а не тільки про це говорять чи щось, що могло б існувати, але його нема), то це цілком тривіальне твердження про те, що моральні установлення справді існують і буває так, що люди справді керуються ними. Навряд чи є хтось, хто б сумнівався у цьому, і тут немає про що сперечатися.

Навіть якщо це деяка домовленість, колективна вигадка, то ця вигадка виконує певну функцію і є об'єктом зі своїм сигнальним значенням. Так само прапор чи якась емблема є дійсними не просто як шматок тканини чи графічне накреслення; ці символи здійснені саме як символи, хоча за своїм походженням вони прямо зумовлені деякою угодою. Прапор перестане бути прапором, якщо його сигнальне значення втратиться, а сигнальне значення завжди *для когось* значення. Уявімо собі, що хтось розпустив чутки, що обмеження швидкості руху на дорогах зняте й тисячі водіїв повірили цьому й відтак стали їздити з тією швидкістю, з якою вони хочуть і можуть їхати. Це масове повір'я хіба не стає чимось, що справді характеризує об'єктивну дійсність?

Тому суперечка щодо проблематичності мислення реальності моралі може розгортатися лише саме щодо змісту *мисленого* *реальним* об'єкта, на кшталт того, чи є, наприклад, «Бог» усталеним поняттям, яке виконує деяку функцію в житті людей, впорядковуючи певним чином їхні вірування та дії, що з них випливають; чи слову «Бог» можна поставити у відповідність і щось, що існує незалежно від вірувань і слів людей? Варто також зауважити, що поширене ототожнення реального з матеріальним є, звісно, недоречним, так само як і протиставлення реального ідеальному.

Тому тут одразу варто відкинути поширене трактування морального реалізму як позиції, що моральні судження вказують на певний факт і таке судження або істинне, або хибне. Таке розуміння є не більше, ніж плутаниною в словах. Якщо, наприклад, я впевнений, що не годиться вбивати задля забави живих істот, то таке (моє) переконання є фактом, якщо я справді в цьому переконаний, і коли я роблю подібні заяви, то повідомляю про свої переконання як про факт (що або правда, або ні). *Іншим* фактом є те, чи поведжу я себе так, як це представлено в моїх *висловлених* переконаннях. Якби, наприклад, я вбив задля розваги муху, то з моєї попередньої заяви випливає, що я вчинив погано, і я мушу визнати це. При цьому потрібно відрізнити факт того, чи визнаю я це, чи ні, і фактичну мою поведінку (яка може підпорядковуватися висловленому переконанню, а може й ні). Я можу брехати не лише іншим людям, а й уводити в оману самого себе, на кшталт людини, яка упевнена, що завтра (чи з понеділка) почне робити ранкову гімнастику і не їстиме солодощів увечері. Отож, твердження,

подібне до «істинно, що я чинив погано, бо вбив задля розваги муху» має сенс як повідомлення про факт лише в контексті відповідності вчинку за умови, що прийнятий певний критерій його оцінки. Однак безвідносно до цього контексту встановити істинність твердження виду «те-то робити погано\не слід\ганебно\не варто\не правильно\не законно\аморально» не можливо, оскільки в ньому не йдеться про факт, який або має місце, або ні. Такі твердження є критеріями (чи правилами, або мірилами). Фактом щодо них самих є лише акт їх прийняття чи декларації, тобто коли ми повідомляємо що такий-то критерій *прийнятий* такою-то особою чи спільнотою, *культивується* ними, характеризує їхні звичаї, спосіб життя, або етос.

Таким чином, маємо тут розрізнати три групи тверджень: (1) про *факт наявності* чи відсутності в когось певного переконання (прийнятого закону, усталеного звичаю, чи покладеного за умовою критерію), який описує правило, яким справді хтось керується; (2) про *факт декларації* чимось наявності в нього певних переконань (що може бути його брехнею відносно першого факту і нашим заблудженням, якщо ми приймаємо його декларацію за чисту монету); (3) і об'єктивним відношенням, яке встановлюється декларованим переконанням як критерієм оцінки певного вчинку: *якщо прийняти* цей критерій, то з нього випливає відповідне оцінне значення судження (з його змісту). Однак саме по собі це оцінне судження, в безвідносному до уведеного критерію контексті, істиннісного значення не має. Твердження, «погано вбивати задля забави живих істот» (саме по собі) повідомляє певний критерій оцінки вчинку, однак саме це твердження не є ані істинним, ані хибним. І моральних реалістів можна визначити як тих, хто гадає інакше і думає, що існує критерій оцінки (цінність), який встановлює значення певного вчинку *безвідносно до прийняття* чимось цього критерію (чи закону), *безсуб'єктно*. Оскільки цей критерій визначає, що є добре, а що погано, то моральні реалісти вірять в те, що існує *істинне мірило блага*.

Інакше кажучи, ті, хто твердження на кшталт «істинно, що це красиво», «істинно, що це справедливо», «істинно, що це ганебно» або що трактує як рівнозначні твердженням, що це просто означає тільки те, що щось красиве, справедливо, ганебно, вважатимуть скоріше, що вони ірреалісти (чи антиреалісти, нонреалісти); а ті, хто думає, що є якась істинна краса (справедливість, ганьба або що), і коли я, наприклад, чимось милуюся і воно *для мене* гарне, то я *можу* помилятися, бо *насправді* воно потворне — ті назвуть себе «реалістами».

Далі, з епістемологічних міркувань, моральні реалісти факт розповсюдження певних моральних установлень, стійкості вірувань, їх дієвості в регуляції поведінки, чи силу вираження почуттів не вважають власне *доказом істинності* морального судження, оскільки помилятися можуть

разом багато людей, навіть усі люди, і якою б не була твердою віра у щось, факт віри не доводить об'єктивної істинності переконання. Отож для морального реаліста «мораль» означає не щось з процесів регуляції поведінки, а саме об'єктивно-незалежний критерій судження про істинність добра.

Скажімо, якщо забивати на м'ясо котів і вживати його в їжу серед переважної більшості людей (за відомими винятками) вважається неприйнятним, і хтось, над ким зле пожартували з'їсть котятину, а йому потім про це скажуть, і його реакція на це увиразнить цю неприйнятність (його знудить, він розлютиться і образиться абощо), то ця залежність між дією і її наслідком (опосередкованим аж ніяк не хімічним складом м'яса kota і дією його на організм, а ментальною установкою) — для морального реаліста нічого не говорить про істинність моральних установлень. Стійкі звичайні людей і переконання осіб можуть бути «морально» (в розумінні реалістів) нікчемними.

Частково джерелом плутанини тут є неясний контекст вживання слова «істина». Якщо позначати ним будь-яку відповідність чогось якомусь зразку, критерію, то висловлювання, що виражає таку відповідність, може бути істинним двояко: як сказане про відповідність чогось критерію і як вираз, що повідомляє правильно про це. Наприклад, якщо в населеному пункті швидкість руху транспорту на дорогах обмежена прийнятими правилами і не має перевищувати 50 км\год, то твердження, що водій такий-то, який розігнався до 100 км\год, порушив правила дорожнього руху є істинним в сенсі (1) швидкість, з якою він їхав порушує правило (це так *згідно з правилом*); (2) повідомлення правдиво описує саму цю подію (це так, *згідно з фактом*: він справді рухався зі швидкістю 100 км\год і справді дорожній рух в цій країні регламентується відповідним правилом). Проте, як видається, для першого випадку доречніше було би значенням судження вважати просто «порушення», а не «істинно, що порушення» (оскільки термін «істинно» тут не виконує жодної функції в інформуванні, він просто зайвий і лише заплутує громіздкістю вислову). Зміст такого судження виражає відповідність умові. У вужчому розумінні, і як видається, зрозуміліше, значення «істина» вказує на відповідність не будь-якій умові, а лише одній — збігу з фактичною даністю події, про яку повідомляється у висловлюванні.

Отож моральні судження виражають значення *моральної прийнятності* вчинку (з усіма відтінками вираження схвалення чи осуду в конкретизованих контекстах), однак вказівка на їх істинність є просто зайвими словами. Однак чому саме такі критерії оцінки (правила, норми, закони, зразки) мають бути покладені як вирішальна умова? І от тут моральний реаліст каже, що цей критерій існує незалежно від наших рішень як об'єктивна

умова, яку ми можемо пізнати в якийсь спосіб. (Щодо цього способу і онтологічного статусу такого об'єкта, погляди реалістів розходяться).

Тобто, окрім того, що моральний закон (або цінності) існує насправді (не є вигадкою), до цього ними додається ще й те, що (1) цей «закон» не є вольовим рішенням особи, чи домовленістю між особами, ухвалою, чи схильністю індивідуума (вродженою чи набутою), тобто не є чимось таким, зміст чого зумовлений імпліцитними характеристиками агентів та ситуацій, в яких цей закон виникає, закріплюється і діє як регулярно відтворюваний зв'язок; в цьому розумінні реальний моральний закон суть *трансцендентний*; (2) люди можуть не знати (не усвідомлювати) істинні моральні цінності й моральний закон, а їхні звичаї та правила, якими вони керуються в своєму житті, відтак можуть бути хибними і морально нікчемними; в цьому розумінні моральний закон потребує *трансцендентальної* здатності розуму. Додатково до цього, — і що насправді не впливає ні з чого, а є довільно прийнятою умовою, — такий моральний закон (чи моральність як цінність) трактується як необхідно універсальний (єдиний для будь-якого раціонального агента). Власне саме ця мислена гранична загальність морального закону робить позицію моральних реалістів передусім позицією проти релятивізму щодо моральних цінностей. Вочевидь, що тут існує альтернатива: для кожного суб'єкта вчинку, або для певного типу осіб чи певних спільнот, міг би бути визначений об'єктивно критерій правильності, щось на кшталт призначення, місії у світі, заданий не як особисте рішення чи ухвала за домовленістю, а як об'єктивна характеристика самого світу. Отож, моральні реалісти універсальність морального закону включають у його визначення.

Але тут одразу одне але. Справа в тім, що моральний закон має спонукати до певного порядку, який (порядок) інакше не може виникнути. То яким чином моральний реальний трансцендентний закон діє? Уявімо собі правителя, який написав текст законодавчого акту, однак не проголосив його, не явив свою волю. Чи можна цей не проголошений опис, який не диктує правил, вважати «законом»? Тут ми скоріше б сказали про законотворчий намір, проект закону, але не сам закон як такий. «Закон», який не діє, законом не є. Отже, для того, щоб моральний закон був законом, він або *має бути відомим* тим, на кого він поширюється і мотивувати їх, або породжувати певні об'єктивні наслідки безвідносно до того, знає хтось про цей «закон», чи ні. Скажімо, ми могли б собі уявити якусь державну інституцію, яка діє за чіткими правилами, але ці правила ніхто нікому, поза колом своїх, не повідомляє. Наприклад, дорожня інспекція, яка виписує штрафи за порушення правил, які не доведені до відома водіїв. До того ж ці санкції оскарженню не підлягають, судів нема. «Природа» — якщо дозволити собі тут уособлення, — грає з нами саме на таких умовах. Ми, щоправда, можемо з'ясувати правила гри через досвід, рефлексуючи наслідки дій

(якщо цих правил послідовно й неухильно дотримується той, хто їх запровадив). Але чи можна в такому випадку казати про «моральний» закон? Чи не є вираз «неусвідомлюваний моральний закон» оксюмороном? Але тоді як може існувати *не пізнаний* моральний закон, а отже як хтось може *помилятися* в своїх моральних переконаннях?

Я, звісно, можу не знати якогось прийнятого в суспільстві звичаю чи норми. Цим незнанням звичай не відмінюється, оскільки його знає і приймає багато хто в цій спільноті. Однак безглуздо говорити про звичай, про який ніхто не знає і ніхто його не притримується. Це рівнозначно тому, що звичаю нема. Отож, кажучи про трансцендентний реальний моральний закон, то має існувати його носій — спільнота людей, але якимось чином так, що сам закон характеризує не спільноту (в якій він діє і відомий), а якусь зовнішню щодо неї умову. Але умову чого? У випадку з природою явищ світу ця об'єктивна умова — це умови породження та порядок у мінливості та взаємодіях між об'єктами, що характеризують самі ці об'єкти. Тоді зовнішня умова, що визначає *порядок в чомусь, але не є чимось, що притаманне йому за умовою існування (природою)* — це активна сила, яка скеровує певний об'єкт (тут — поведінку людей) до відтворення в ній певного зразка, задає зовнішнє мірило оцінки цієї поведінки через імператив. Однак сама ця, імперативно керована, поведінка — це також активне керування процесами. Збіг зовнішнього і внутрішнього чинників тут можливий лише в сенсі вимог одного суб'єкта до інших, підпорядкування його волі мотивів підпорядкованих йому. У випадку керування самим собою — просто вольове управління мотивами, тобто прийняття особою рішення на основі покладених нею критеріїв, що визначають мету дії. Пріоритет цих критеріїв задає систему цінностей (яка ціль більше важить відносно іншої, на що варто витратити більше зусиль, за що хтось готовий заплатити вищу ціну).

Таким чином ми надibuємо основну трудність в позиції морального реалізму: яким чином визначається об'єктивно зміст імперативного припису, що мотивує особу так, що цей зміст не є рішенням суб'єкта?

Існує три підходи з позиції морального реалізму як спроби роз'яснити онтологічний статус морального закону, спосіб його пізнання та умовою чого саме є дотримання цього закону як вольового зусилля осіб, що ним *мають* керуватися.

(1) В найочевиднішій прямій відповіді, без усяких викрутасів, моральний закон — це просто воля, що його диктує, але воля «вищих» сил (байдуже, як їх розуміти). Це просто рішення (установлення) диктатора. Цим силам приписується водночас могутність впливу на життя людей і мотив турботи про них (це поєднання власне і мислять в понятті Бога\богів, чи доброго правителя-покровителя). По суті, це ідеал мудрого пана, який знає (визначає дійсні умови) що треба робити людям, аби їм було добре,

визначаючи також і те, що є цим цільовим станом (що таке «добре» для людей). Він міг би керувати людьми як маріонетками, скovouючи їх волю, але Він дає свободу дій людям, воднораз диктуючи їм «правила гри», бонусами в якій є певні «блага» — стани, які внутрішньо люди переживають як щось таке, що їм хочеться відтворити в собі знову і знову. Тобто люди, — це своєрідні машини, запрограмовані так, що в них закладені певні цільові установлення як внутрішні стани, які залежать від певного типу взаємодій між собою (між подібними собі в спільноті) і об'єктами світу.

Пізнання цих «правил гри» — і тут є дві мислені можливості — дається або через одкровення (пряме проголошення правил як умови здобуття благ, зміст «благості» яких дається в безпосередньому переживанні досвіду, тобто конститутивно закладено в саму людину), або через випробування зі зворотнім зв'язком, відбором і закріпленням в пам'яті результатів, набутих через досвід дій та отримуваних наслідків.

Перший варіант — це типовий зразок релігійно-теїстичного розуміння реальності морального закону як заповіданих через одкровення людям правил гри і сенсу життя. Причому ототожнення моральності з божественним походженням закону не відіграє тут принципової ролі власне в розумінні «моральності».

Другий, його натуралізована версія, яка могла б бути, але я не знаю, чи хтось її виражав.

(2) Якщо в цій концептуальній конструкції взяти другий варіант і вилучити з неї «вищі сили», то ми отримаємо типовий зразок натуралістичної версії морального реалізму. В ній також є два основних варіанти (з кількома додатковими варіаціями). В своїй наївній формі натуралізм проголошує тождність хорошого і «природного», без якихось чітких вказівок в який спосіб можна надійно встановити «природність» чогось. Епістемологізована версія натуралізму тут пропонує покладатися на метод природничих наук як спосіб, у який можна з'ясувати ті моделі поведінки, які забезпечують оптимальну життєдіяльність в умовах природної дійсності, що визначено незалежно від бажань людей. Однак що є тут оптимумом?

В одній з версій «моральність» — це просто синонім турботливої поведінки, спрямованої на те, щоб покращити життя іншій особині. Еволюційно-біологічне трактування цієї «кращості» (чи процвітання) зводиться до ототожнення її з самозбереженням\самовідтворенням. Якщо така форма життя здатна стійко зберігати себе в динамічних умовах — то і є «добро» як таке. А якщо вилучити тут турботу про іншого як критерій — то залишиться просто життєздатність як критерій належного. Звідси, «мораль» зводиться до пізнання того, за якої стратегії поведінки життєздатність спільноти живих істот максимально стійка. Власне і «альтруїзм» відтак виправдовується посиланням на те, як саме він вигідний спільноті (і виду в цілому) і як саме такі моделі поведінки могли закріпитися.

Для натураліста «моральний закон» — це пізнана природна закономірність, яка може відрізнитися від мотивуючих чинників в психічній організації та культурі (з характерною дискусією про те, чи демотивує це пізнання (розвінчує «мораль» як певні ментальні установки та звичаї), чи ні. Воднораз релігійно-теїстична модель в атеїстичному натуралізмі має своє пояснення як зрозумілого заблудження з посиланням на аналогію в суспільних взаєминах того, що приписується вищим силам. Ці вищі сили — фантазія людей, яка виконує свою функцію в регуляції їх життєдіяльності. В не атеїстичній своїй формі натуралізм в етиці легко узгоджується з теїзмом (другий варіант вище).

(3) Нарешті, в логіко-математичному трактуванні реальність морального закону аналогічна реальності ідеального об'єкта (наприклад, трикутника чи арифметичної прогресії). Такими ідеальними об'єктами прихильники цього погляду розуміють цінності як незалежні від волі мірила чогось «позитивного», «хорошого», так само, як кількісне відношення, скажімо, довжин двох тіл має об'єктивну визначеність, де я довільно з прагматичних міркувань можу обирати одиницю виміру, але не можу змінити саме це відношення. Моральні правила тоді беруться вивести з певних базових аксіом (принципів), які розум осягає апріорно з очевидністю інтелектуальної інтуїції, але з не очевидним хитросплетенням дедуктивних висновків з цих аксіом, які ведуть до певної теореми — значущої норми, яка може бути прикладена для розв'язання певних колізій-задач (так само, як юрист підводить рішення в цій справі під законодавче установлення). При цьому приймається, що такі базові інтуїції мають силу імперативу, що мотивує, тобто виконує функцію волі.

Отже, об'єктивний моральний закон, відповідно, розуміють реальним або як:

(1) закон в буквальному розумінні як установлення (рішення) активної сили, яка диктує свою волю і має мотив та могутність контролювати дотримання припису підконтрольним суб'єктом;

(2) виявлену емпірично природну закономірність, яка описує об'єктивні умови існування, в яких існує певний оптимум щодо стійкості відтворення життєвої форми;

(3) доведену теорему.

В побудовах моральних реалістів кидається також у вічі, що об'єкт, про який тут ідеться як про реальний (що зазвичай називають об'єктивною «моральністю»), змістовно плутано сформульований. Для одних моральність стосується зобов'язань і вольових зусиль, примусу до чогось, чого не хочеться робити, але ти мусиш, попри це небажання; чи те саме в заперечному вигляді — утримання від чогось, чого тобі хочеться. Це зобов'язання має деякі межі допустимого відхилення, тобто мислиться як певна *норма*. Тобто моральний припис — це норма, що зобов'язує. Інші ж предмет етики

бачать у власне визначенні того, що є благом, добром, «хорошістю», і в такому сенсі це щось, що вказує на мету зусиль й водночас мірило оцінки чогось наявного, тобто є цінністю. Цей об'єкт мотивує особу, щоб ним оволодіти та оберігати його. І в цьому сенсі не можна не хотіти того, що ти думаєш, що воно хороше. Проте вольових зусиль може забракнути, щоб «тримати себе в руках». Ще інші моральність розуміють як певний тип взаємин, і сама ця якість характеризує ставлення до іншого крізь призму турботи про його благо, тобто фактично про гарантії свободи можливостей для інших людей чи власні зусилля, спрямовані на те, щоб зробити щось «добре» для когось. Далі, хтось розуміє предмет моралі у позитивних якостях характеру особи, чеснотах, чи того, що вважається гідним способом життя. Тобто це певний взірець для наслідування, який має мотивувати, щоб набути таких якостей і, відповідно, визначає ставлення до осіб з погляду наявності чи відсутності в них цих достоїнств. Так само може йтися і про звичаї чи закони, чи про розподіл благ, міру вдячності чи покарання, тобто справедливості у взаєминах між людьми. Всі ці трактування аж ніяк не є просто різними способами сказати про одне й те ж. Це різні, хоча й змістовно пов'язані між собою аспекти розуміння взаємин, мотивації, звичаїв та способу життя людей.

В свою чергу слово «закон» також містить в собі двозначність. Про закон ми можемо говорити як про певний *припис*, що вказує на межі дозволеного (норму), чи просто як про певний порядок виконання дій (правило) і водночас щодо цього припису *зовнішнє* щодо агента дії *спонукання, яке породжується проголошенням закону*. Закон вказує що робити і змушує робити саме це. Водночас говорити про закон (в такому сенсі) можна лише тоді, коли об'єктивно існує можливість робити інакше, тобто агент дії *має вибір*. Закон обмежує свободу можливостей своєю дією. Але в об'єктивно безальтернативній ситуації безглуздо говорити про закони. Натомість саме цю *безальтернативність* мають на увазі, коли говорять про закони (чи певні «правила»), коли йдеться про *внутрішньо* необхідний зв'язок чогось одного з чимось іншим, про природу якогось визначеного процесу чи об'єкта.

Ці два значення змістовно не сумісні: якщо йдеться про закон в першому сенсі, то це виключає трактування чогось як «закону» в другому розумінні. Зближення в мові цих прямо протилежних значень зрозуміле: ті, хто диктує закони, наполягають на «безальтернативності» для підлеглого їх дотримання. Той, хто знаходить в природі речей певний порядок, який стабільно відтворюється, метафорично (чи й буквально) може подати його як дію невблаганної волі когось, хто цей порядок встановив. Однак в контексті нашої теми принципово важливо ці значення розвести, і тому вживання одного й того ж терміна для двох значень видається недоречним. Тому надалі слово «закон» я вживатиму лише у першому розумінні, а для

другого хай буде «природа», оскільки воно тут цілком зрозуміле без потреби вводити якийсь неологізм. (Закони природи в цьому сенсі — не більше ніж поетичний вислів. Закономірності природи — це прогностичні «правила», притаманні самій дійсності).

Отож закон об'єктивно завжди *можна порушити*. Природна ж закономірність не має винятків в деякій сукупності випадків. При цьому це «не має» можна мислити двояко: (1) їх немає саме у наявних випадках, тобто у певному досвіді; це *фактична закономірність*; (2) винятки мислять як взагалі не можливі, а зв'язок *необхідно* саме такий. Кажучи про закони природи мають на увазі друге як граничну ідеалізацію щодо досвіду, вичерпна перевірка в якому (пошук винятків) проблематична, а відтак діє *презумпція виявленої закономірності*: допоки не показано інше, ми (умовно) мислимо її як не спростовану, однак все-таки гіпотезу. Це гранично узагальнена *гіпотетична закономірність*.

Тепер уже інша заковика виникає з трактуванням закону як реального і морального водночас. В якому сенсі моральний закон може існувати *не довільно і не усвідомлено, як об'єкт пізнання? Як можна помилятися в питаннях моралі?*

Ясна річ, я можу бути в невіданні щодо якихось закономірностей. З погляду зовнішнього спостерігача, такими закономірностями можуть бути й певні усталені звичаї якоїсь спільноти людей. Однак опис порядку в цих звичаях і глибоке розуміння їх «логіки» сам по собі не робить цей порядок *законом для мене*. (Так само як знання правил гри у футбол не робить мене ані футболістом, ані уболівальником). Далі, я можу не знати про якесь розпорядження уряду країни, громадянином якої я є, і порушити мимоволі якийсь із законів, проте підпадаючи під його дію; зрештою, я можу свідомо діяти всупереч закону, керуючись своїми мотивами. Однак уведення поняття моралі, — якщо ми беремо в ньому щось інше, аніж лише констатацію звичаїв — містить в собі вказівку на *мій мотив як члена значимої для мене спільноти*. Я можу не бути вмотивованим якимись правилами, зі спротиву чи не знаючи про їх існування, але як це стосується моралі? Якщо моральне установлення передбачає певну вмотивованість, то розбіжність в моральних позиціях означає лише те, що мотиви сторін не збігаються. Але в якому сенсі може існувати моральний закон, який нікого не мотивує, оскільки він існує незалежно від особи і його ніхто не диктує? Це щось із розряду «якби виник суб'єкт усвідомлення цього мотиву, то він би ним керувався, коли б його усвідомив, і мусить ним керуватися, бо в нього є мотив поважати зміст правила поведінки через те, що він його здатен усвідомити». Можливо це такий-собі спокусливий об'єкт, який спочатку нам не відомий, але коли ми його відкриваємо для себе, то одразу захоплюємося ним, бо притаманна йому звабливість спрацьовує саме як виникнення мотиву слідувати правилу, яке ми інтелектуально відкрили?

В законі мислиться примусова сила, яка приводить до певного порядку, скеровуючи й обмежуючи наявні ступені свободи. Тут, однак, слід вказати на ще один варіант, коли закон диктує, але цей диктат є рішенням агента *щодо власних дій*, як самовизначення. Такі закони діють, зокрема, в мисленні як слідування прийнятій умові («закони логіки») і є необхідною умовою власне мислення. Однак закон тут є саме приписом, який накладає обмеження на спосіб дії, *нормою методу*.

Причому нам слід розрізняти мислення як перебіг (психо)фізіологічного процесу і мислення як застосування знакової системи до розв'язання задач, сформульованої засобами цієї ж знакової системи (мови). В цьому сенсі фізіологічно мислення може порушувати «закони логіки», а в другому воно власне і є змістом цих законів, які, однак, суб'єкт внутрішньо «відкриває» для себе. Це відкриття, звісно, в досвіді, але в специфічному досвіді роботи мислення, а не спостереження за об'єктами, на які мислення лише посилається, замінюючи їх знаками. Однак закони логіки є саме законами як установленнями, *уведеними* правилами, які набувають об'єктивного змісту після їх ухвалення. Бо мислення суть означування (уведення знака з приписаним йому значенням) і використання знаків для моделювання станів та подій. Підміна значення знака в послідовних операціях з його використанням (порушення закону тотожності) робить незв'язним процес мислення, і ця серія мислених дій стає безглуздою, хоча вона і є об'єктивно можливою (як фізіологічний процес). До того ж це порушення є типовою помилкою в численних софізмах і паралогізмах. Так само приписування об'єкту в його визначенні певної ознаки й у тому самому відношенні її ж заперечення роблять ці ознаки несумісними, що є вказівкою на неможливість такого об'єкта. Відповідно введення неможливого там, де умовою є існування чогось певного, так само робить мислений зміст безглуздим. Зрештою, будь-яка гра тримається на правилах, порушення яких можливе, але тим самим їх порушення ліквідує гру як таку. Мислення та мова власне і є різновидом гри.

Оскільки закони логіки, чи правила гри, є, певно, єдиним осмисленим аналогом того, що моральні реалісти розуміють в якості реального закону моралі, який розум *відкриває для себе* як щось, що мотивує і не є довільним установленням — бо важко зрозуміти в якому іншому сенсі моральний закон реальний і безвідносний до чиеїсь волі, — то саме на цьому й зупинімося детальніше, але трохи згодом.

Але в будь-якому з варіантів розуміння способу встановлення «істинності» морального закону приймається, що існують твердження, які виражають його зміст, тобто моральні вимоги, й це імперативне твердження є або істинними, або хибними відносно «реального» стану речей, який не залежить від рішень суб'єкта мислення. Таким чином, як на початку я вказав, розрізняються (1) *визначення* моральності (морального закону),

або критерії, — й вони істинні, якщо ми знаємо їх достеменно чи вгадуємо без належних доказів або віримо на слово, чи хибні, якщо наша гадка є марновірством; та (2) моральні судження про вчинки та якості людей — які істинні, якщо це судження «правильне», тобто спирається на істинний закон (критерій) як на мірило добра і зла, чи хибні, якщо в основі лежить марновірство.

Отож, так само, як існують фігури зі своїми об'єктивними властивостями про які (скоріше за все) ніхто ніколи не думав, наприклад, 7256-кутник і такі об'єкти трактуються реальними, то в такому ж розумінні реальні й моральні цінності, які є об'єктивним мірилом добра і зла у вчинках людей. Так моральний реалізм протиставляється релятивістським концепціям моралі, в яких мораль (незалежно від змістовного обсягу цього поняття щодо різновидів поведінки, яка в цей обсяг входить) трактується як щось, що характеризує певне утворення — чи окрему особу, чи організовану спільноту — з притаманними йому моделями регуляції поведінки (де «мораль» і є щось на кшталт механізму). Відповідно моральний реаліст виводить «примусовість» певного припису з безвідносного до чиеїсь волі «стану речей», де цей стан речей суть об'єктивне «добро». За аналогією, моральні реалісти беруться доводити не сам факт існування правил дорожнього руху, а те, що зміст цих правил має відповідає незалежному від рішень людей мірилу «правильності».

Однак в цьому контексті потрібно ясно розрізнити три групи тверджень: (1) *опис* дійсної поведінки та чинників, які її регулюють, з якого впливають певні передбачення «що буде, якщо...»; (2) *зміст приписів*, якими вказують на те, які саме дії очікуються і є бажаними в певних ситуаціях і відносно якого зразка здійснюється контроль відповідності дійсної поведінки визначеній нормі; отже, якщо далі відомо, що ці приписи *прийняті* в якості закону і підкріплені мотивами агентів, які дотримуються його, то з цих приписів впливає передбачення «що буде, якщо правило буде порушене» чи, навпаки, яка поведінка очікується, за умови, що правил дотримуються; (3) *аргументи*, якими обґрунтовується *прийняття* певних правил (законів, норм, приписів), причому це обґрунтування стосується як змісту самого припису (наприклад, чому допустима швидкість руху в населеному пункті 50 км\год, а не, скажімо, 47, 62 чи 125), так і мотивування тих, кому цей припис адресований (наприклад, навіщо взагалі дотримуватися якихось правил, якщо їх можна не дотримуватися?).

Вочевидь, що етична проблематика стосується саме третього штибу тверджень. І в цьому контексті моральний реалізм суть переконання, що зміст певних норм визначений об'єктивно і не покладається довільно за домовленістю (байдуже як саме ця домовленість формується — як стихійне узвичаєння чи як ухвала певного органу влади). Наприклад, ліво-чи правосторонній рух — це угода. Навіть якщо вже ніхто й не пам'ятає

обставин її укладання, а для переважної більшості водіїв — це проста об'єктивна даність, про яку вони дізнаються як про факт, то все ж її зміст визначений саме за домовленістю. Однак моральні реалісти претендують на те, щоб довести існування такого морального закону, який, на кшталт фізичних чи хімічних закономірностей, визначає вимоги до поведінки раціональних агентів так, що пізнавши зміст цього об'єктивного закону, вони тим самим будуть вмотивовані діяти згідно з цим виявленим «приписом», байдуже, наскільки їм вдасться реалізувати цей припис в поведінці. Це подібно до того, як людині, яка хотіла б схуднути, не досить «вмовити себе» і сказати собі «так, я дуже цього хочу». Слова і наміри — це ще не результативні дії.

Отож, як підсумок, «моральний реаліст» вірить, що існують такі слова — об'єктивно правильні ефективні формулювання-команди — згенерувавши які можливо запустити дійсний процес, який ефективно вестиме до цілі. Етика, однак, зосереджена не стільки на інструментах впливу на агента, скільки на визначенні змісту того, що об'єктивно є «хорошим», «належним», «зразковим», «досконалим», «добродесним», «гідним» тощо. І моральний реаліст — якщо вкласти його погляд в коротку формулу — переконаний, що мірила оцінки (цінності) об'єктивно задані й пізнавані. Цінності, в цьому сенсі, *ідентичні певним знанням*.

2. Спокусливість морального реалізму.

Зрозумілі також і мотиви, які зумовлюють установку на пошук реального морального закону. Цей мотив загалом тісно пов'язаний зі становленням етики як такої. Як для того, хто диктує закон іншим, встановлюючи над ними свою владу, так і для тих, хто цій владі підпорядковується, слідує приписам, — для тих і тих тягар відповідального рішення змушує шукати якогось полегшення. Свобода для людей амбівалентна: мати вибір діяти так чи так, розмаїття варіантів дії — це те, до чого ми прагнемо, але разом із тим свобода вибору гнітить невизначеністю можливих наслідків, породжує тривогу і невпевненість. Ми опираємось обмеженню свободи, але готові терпіти це обмеження і чіплятися за нього, якщо напруга, яку породжує страх відплати і тривога за наслідки дії менша, коли це обмеження накладено. І той, хто обмежує свободу інших своїм вольовим рішенням, тим самим приймає на себе відповідальність за ці наслідки, звільняючи водночас від неї тих, над ким він панує. Він заміщує об'єктивні наслідки відповідальністю підпорядкованих його рішенням людей *перед собою*. Він тепер вже є винуватцем всього, що станеться — зрештою навіть і байдуже, чи справді наслідок спричинений об'єктивно його діями, чи лише приписується як *відповідальному* за них.

Тому кожен хоче розділити цю відповідальність, а найліпший спосіб тут або розмити її в колективній відповідальності і тим самим перевизначити своє рішення як ухвалу групи людей, або перекласти на когось

ризика, залишивши собі лише «лаври». Звідси численні форми легітимації рішень через ритуальні схвалення, в яких люди присягаються слідувати розпорядженням пана (байдуже якого, декана, директора чи президента), знімаючи з нього частину відповідальності, оскільки довіривши себе комусь ми тим самим стаємо винуватцями всього, що станеться *в силу цієї довіри*.

Однак коли рішення приймає хтось одноосібно як пан самому собі щодо власного життя, то в нього немає на кого зіпхнути «відповідальність»: ані він ні перед ким не відповідає, ані хтось перед ним, і ніхто разом із ним. Він *змушений* діяти в умовах свободи волі на свій власний страх і ризик. Єдиний спосіб, що залишається тут — це вигадати обмеження свого вибору таке, щоб воно залишаючи *свободу*, не лишало власне *вибору* як такого. Однак за змістом це — оксюморон: там де немає вибору, нема і свободи дії. Тому людина *розщеплює* себе як особу, що приймає рішення так, що розум диктує їй як вчинити, а вона бере на себе зобов'язання вчинювати розумно як акт власного вибору. І оскільки в такий спосіб можна обґрунтувати «розумність» будь-чого, якщо лише подати рішення як детерміноване «згоди», як щось, чому слід коритися *як вияву власної гідності*, то й людська вигадливість тут демонструє потрібні дива.

Пану така вигадливість також вельми в пригоді, оскільки найліпше, коли те, що ти хочеш нав'язати іншим людям (або що ти хотів би, щоб вони робили для тебе), це саме те, що вони самі охоче роблять із власної волі. Те почуття, яке відповідає цьому стану — любов-поклоніння, тобто радість від того, що ти задовольняєш бажання когось. Любов робить людину слухняною, вона захоплена слідуваннями певному зразку очікуваної від неї поведінки і щаслива вже тим, що їй вдається зробити очікуване від неї. В етиці філософи споконвіку прагнули представити такий раціонально вивірений предмет захоплення, який би спонукав людей слідувати певним зразкам, але й сам філософ поділяв би це захоплення, подвійно знімаючи відповідальність: із себе як того, хто уводить рішення «хай буде так!», і з adeptів, які покладаючись на *авторитет* розуму (а власне здебільшого на авторитет учителя), приймають логіку вибору не з примусу, а з переконання.

З цього й випливає «реалізм» в цінностях як засіб усунути суб'єктність рішень (а й, отже, відповідальність за рішення, оскільки де нема суб'єкта — нема і відповідальності), так і умовність у самому виборі. Тим самим рішення подається не як свавілля пана, що примушує до чогось (а стосовно до самого самого себе не як примха і не як сліпий жереб), водночас і не як щось безпідставно-обране, однакове, як дві копиці сіна перед буридановим віслиюком. Раз цінність суть реальний об'єкт, то мій вибір між пізнаним (справжнім, і воно єдино вірне) й ілюзорним та суперечливим (а воно у кожного своє і спричинює напругу різно-думання) — це вибір між

безумовно-схвальним розумним і дурним невіглаством. А це вже вибір очевидний в очікуваному від себе виборі.

По суті, в моральному реалізмі виражений ідеал пошуку не свавільного способу визначати рішеннями конечні цілі так, щоби дійти в цьому однозначної спільної згоди, усуваючи розбіжності в мірилах.

Повернімося до простого прикладу з правилами дорожнього руху, на якому можна добре проілюструвати схематично хід міркувань, на які може опиратися моральний реаліст. Вочевидь, правила дорожнього руху вони не мають жодного сенсу, якщо не існує самого цього руху. Але міркуємо так: *якби* такий рух виник, то він *мусив би* регулюватися певним чином, і цей спосіб об'єктивно визначений як оптимум, що забезпечує *найкращий з можливих* засобів досягнення певної мети, яка внутрішньо притаманна самому дорожньому руху. І, отже, якщо такий рух виникає, то правила його мають наближатися до цього оптимуму. Проте «в головах людей» — учасників дорожнього руху — ці правила не з'являються автоматично, бо люди не є досконалими інтелектуальними агентами. Але *якби* вони такими були б (мислячи деякий гранично могутній розум), то вони б цей оптимум з'ясували миттєво як його самоочевидність. І оскільки це саме оптимум, то й вони керувалися б цими правилами, бо могутній розум саме тому могутній, що здатен керувати агентом-носієм. І, далі, оскільки філософи вірять, що філософія прокладає шлях розуму, є його «культурою», то мало-помалу ми назбираємо міні-могутностей, з яких складається хай не супер-розум, але хоча б такий-сякий поліпшений екземпляр інтелектуального агента. Виходить так, що рішення суб'єкта мислення вже наперед «вирішене» в об'єкті, його лише треба знайти і відкрити (для ясності).

Оскільки, наприклад, дорожній рух містить в собі визначальну мету — переміщення вантажів і пасажирів з певного місця в інше, довільно обране, — то це переміщення включає в себе вимогу безпеки (бо не можна трактувати переміщення завершеним, якщо по ходу транспортний засіб та водій із вантажем і пасажирами знищились). До того ж таке переміщення має бути відтворюваним якомога більше разів і надійніше, а пошкодження в дорозі знижують цю надійність (побитий трохи автомобіль хоч, можливо, і доїде до місця призначення, але раз у раз понівечення не роблять його надійнішим). Отже, сама мета дорожнього руху визначає притаманну йому цінність (мірило оцінювання) — надійність й безпеку переміщення як мінімізацію завданих рухом шкоди транспортному засобу та об'єктам на його шляху та в ньому за умови досягнення цілі. Окрім того, спільне використання одного й того ресурсу (доріг) породжує колізії, коли один намагається їхати туди, де хтось інший вже зайняв це місце (стоянки, наприклад) або двоє не можуть рухатися водночас, не зіштовхнувшись (переїзд на перехресті абощо).

Звідси, як фрагмент щодо змісту правил дорожнього руху, має бути визначений оптимум в цьому відношенні (як максимізація певної цінності з врахуванням можливої неповної сумісності однієї цілі з іншими). Далі ми можемо якось визначити цей оптимум і прописати вимоги до учасників дорожнього руху як зразки поведінки, яких вони мають дотримуватися. Як саме? Деякі складові тут видаються одразу самоочевидними. Наприклад, якщо водій цілеспрямовано намагається атакувати інший автомобіль, скеровує його в дерево чи ганяється за пішоходами, це явне протиріччя з установчою метою. Інші деталі правил породжуються типовими ситуаціями, в яких виникає конфлікт між учасниками руху. Хтось їде ближче до правого боку, хтось по середині, хтось зліва. Все добре, допоки вони рухаються в одному напрямку. Але очевидно зустрічні потоки автомобілів в такий спосіб швидко стануть чи розіб'ються. Нам немає потреби це спеціально випробовувати, оскільки наслідки очевидні. Так ми можемо змоделювати кілька десятків таких типових ситуацій в умі, без потреби будувати симуляцію дорожнього руху на комп'ютері чи досліджувати статистично залежність цього руху від тих чи тих характеристик дорожніх умов. Проте в деяких випадках такі дослідження будуть доречними або тому, що їх дешевше і безпечніше проводити на моделі, або тому, що деякі параметри важко встановити «інтуїтивно» (чи така «інтуїція» сумнівна або й систематично хибна). Наскільки вагомо впливає на безпеку руху регулярний техогляд автомобіля в державній інспекції? Наскільки паски безпеки на сидіннях сприяють зменшенню фатальних наслідків для водія та пасажирів? При якій швидкості руху водій встигає вчасно зреагувати на перешкоду, яка зненацька з'являється на дорозі? Навряд чи інтуїція здатна врахувати всі аспекти і дати достатньо точну відповідь. Ми, звісно, майже впевнені, що на швидкості 200 км \ год неможливо надійно вийти з віражу на слизькій дорозі, та ще й оминаючи собаку, яка раптом вибіг на неї. Однак навряд чи ця впевненість обґрунтована, якщо йдеться про правила паркування, які зачіпають інтереси сотень тисяч людей. Не очевидність певних наслідків тут зумовлена тим, що будь-хто не здатен інтуїтивно спрогнозувати наслідки рішень тисяч людей, які складаються в накопичувальному ефекті в динаміці. Великий місткий автомобіль не так вже й погано, але що стане, коли таких буде сотні тисяч в обмеженому просторі? Люди зазвичай просто сподіваються, що цього не буде, бо зараз так не є.

Міркування щодо моральних засад життя в суспільстві можуть бути цілком аналогічні. Ця аналогія найповніша в натуралістичній версії морального реалізму. Правила моралі — це природні засади спільного життя, де є певний об'єктивний оптимум у способі такого життя. І оскільки ми еволюціонували упродовж мільйонів років, то в тих, хто зумів надійно себе відтворити в тих умовах життя, які склалися, виробилися певні готіві шаблони поведінки, закріплені на різних рівнях — від інстинктивних

моделей реагування до раціональних побудов у вироблені рішень інтелектуальним агентом, який здатен моделювати ситуацію на випередження подій. Що саме з цього належить до моралі — це вже питання домовленості про зміст слова. Однак зміст самих цих моральних норм вимагає розрізняти (1) об'єктивний оптимум і (2) ті суб'єктивні інтуїції та вірування, на які ми покладаємося. Вони можуть бути добре узгоджені, хоча і не обов'язково усвідомлюватися щодо їх природи. Наприклад, ми можемо вірити, що Бог дав нам вказівки, як жити і вимагає від нас жити саме так, караючи тих, хто його не слухає і суперечить його волі. Навіть якщо це вигадка, вона дієва і так може бути, що норми, мислені як божі заповіді, насправді є тим оптимумом «моральності». В нас, у такому випадку, не було би знання про природу моралі, але є віра, що збігається з моральною істиною. Знання цієї природи десакралізує мораль як вірування, але натомість дає розуміння чому норми саме такі, і чому вони і мають бути саме такими нормами. І якщо ми з'ясуємо, що мораль дієвіша, коли люди вірять в божественне установлення — то хай так і буде: філософи мають утриматися від розповсюдження цих знань заради моралі, тому що це розумно.

Таким чином, в натуралістичному розумінні, мораль є фактом в двоєкому сенсі: як дійсний механізм регуляції поведінки з притаманними віруваннями і як об'єктивний оптимум у визначеності норми (можливо, поки що не відомий у своїй повноті).

Апріористи міркують так, що визначення такого оптимуму — це задача, цілком аналогічна математичній. Деякі інтуїції такі, що вони з очевидністю аксіоми збігаються з реальністю. Гранична ясність в несуперечливому мисленні рівнозначна об'єктивній визначеності можливостей, і ніщо в дійсному світі не може вийти за межі цієї визначеності (хоча в часі не все можливе в здійсненні водночас і в повноті). Цей методологічний «раціоналізм» — віра в інтелектуальну інтуїцію, яка вичерпно достатня для пізнання «всього», чи принаймні якоїсь частини доступної розуму, за межі якої переступити неможливо і розум знає про це — в етиці покладає принципи, з яких виводяться з логічною необхідністю певні норми (правила), слідувати яким люди можливо не здатні строго через обмеженість волі (здатності керувати своїми мотивами як живої істоти), але принаймні філософи беруться напевне вказати, що є добро, а що зло як реалії. Тим самим може бути визначений ідеал — деякий граничний визначальний стан, що скеровує нас як взірць в певному напрямі. Цей ідеал і є цінністю, що існує реально і пізнається нами, ми відкриваємо її для себе.

Відмінність між апріористами та натуралістами тут лише в тому, що апріористи не бачать потреби звертатись до даних досвіду в питаннях *уведення* принципів (тоді як натуралісти їх хочуть *вивести* шляхом аналізу фактів з досвіду шляхом спостережень, вимірювань та експериментів).

Нарешті теїсти трактують реальні моральні закони просто як закони: як вольові установлення могутньої істоти (чи істот), які керують світовими подіями (хай би як). Звідси моя воля тут мало важить у визначенні цих законів (люди надто слабкі, щоб їх диктувати), але воля потрібна для послуху, щоби стримати себе від непокори. Чистий теїзм філософів дратує своєю свавільністю, але в гібридному варіанті він є улюбленцем моралістів. Бог або уклав у розум людини визначальні моральні принципи, і це пояснює, чому ми здатні апіорі знати істину мораль, яка за походженням божественна (і дана нам в одкровенні через слово боже і його пророків — хто вже в яких вірить), а за змістом є тим самим оптимумом, що існує реально (можливо саме тому, що Бог, як досконалий розум, створив світ і керується в своїх діях саме найкращим з можливого). Ну й оскільки Бог створив світ, то природа цього світу і є реалізованим божественним задумом, а тому що природно, те й морально має бути так в тій частині, за яку відповідає мораль. Тому й через дослідження природних закономірностей ми можемо дійти до переконання, що все створене вищим розумом.

3. Нікчемність морального реалізму.

То що ж не так в моральному реалізмі? Допоки я намагався бути максимально поблажливим до цієї позиції, мислячи в її руслі.

Загалом, противники морального реалізму або вказують на відносність цінностей, бо цінність завжди для когось цінність і не можливо увести зовнішнє мірило, яке не будучи цінністю ні для кого, уводило б в обіг цінність для всіх; або акцентують не здатність реалістів обґрунтувати те, що вони мають початково на меті — нормативний припис, який мав би статус виведеного з чогось гранично-достеменного спонукального правила, яке приймалось би одностайно в силу наведених аргументів.

Друге радше заперечує не сам реалізм, а лише непізнаваність цієї мисленої віртуально реалії. Тим самим, відтак, наслідком цього скепсис, є або нігілістичне знецінення дійсних моральних засад (як лише свавільно прийнятих умовностей), або апеляція до самого акту прийняття як граничної підстави для уведення певного критерію (знову ж таки свавільність моральних установлень чи їхнє стихійне установлення як деякої історичної випадковості). Апіорістам і теїстам тут власне нема що відповісти по суті (за винятком витіюватих спроб приховати заміною іншими словами просте повторення тези, на яку вони спираються). Більше захищеним тут є теїзм, оскільки в якості аргументу його противники мусять навести докази, що спростовують не лише певне віровчення, що апелює до одкровення, але й *неможливість* його. Проте очевидно слабким місцем є протиріччя в самих віровченнях, а відтак і вимушені спроби спростовувати тих, хто структурно висуває ту саму схему доказів в умовах, коли жодне із ключових свідчень не приймається опонентами на віру.

Натуралісти ж в цьому відношенні апелюють радше до того, що мораль має природне походження і виконує функцію, яка має об'єктивний оптимум (за аналогією з правилами дорожнього руху), хоча можливо й не єдиний в конкретному змісті норм. Однак саме це робить позицію натураліста релятивістською по суті. Основою моралі є щось, що саме по собі не має морального змісту. Моральні норми вибудовуються як похідні відносно чогось, що ми розглядаємо як об'єктивні процеси в їх визначеності (природі). В цьому сенсі моральні норми «реальні» в тому ж розумінні, що й, скажімо, правила граматики або норми етикету. Але це, як ми з'ясували, зовсім не той зміст, який вкладається в поняття реального морального закону.

Прихильники натуралістичної версії морального реалізму, однак, надають цій «реалістичності» нормативного відтінку в тому сенсі, що тверда переконаність людей в значимості певної моральної норми може суперечити об'єктивним умовам їх існування чи породжувати внутрішні колізії в моральному кодексі, що робить його не виконуваним саме принципово (на послідовному дотриманні принципів, з яких він ніби-то несуперечливо висновується). Однак це не більше, ніж словесна еквілібристика, зумовлена з розмитістю значень термінів. Моральні норми, звісно ж, «реальні» на кшталт технічних рішень чи органів тварини. Вони є винайденими і випробуваними конструкціями, винаходами, які могли закріпитися й «реалізуватися», бо сумісні з об'єктивними умовами існування й у еволюційному процесі давали певні вигоди тим, хто їх винайшов і прийняв. Ці «рішення» є конструкціями широко спектру за своїм походженням: від «рішень» в грі природних процесів до власне рішень як продуктів мислення, що детермінують волю (але самі по собі не мотивують поведінку, так само як написана програма «працює» лише тоді, коли вона транслюється в команди, що є сигналами керування для певного пристрою).

І в цьому контексті, одні моральні норми були колись важливими (байдуже для чого), але не на разі, а інших ще нема, але вироблення їх вельми потрібне з огляду на певні цінності, які визначають значиму мету (значиму, звісно, для когось), наприклад, збереження довкілля.

Однак принциповим в такому розумінні моральних норм є саме те, що вони суть умовності, що пов'язані з іншими умовами. І вони виробляються людьми, похідні від розумових (в тому числі) зусиль саме як винаходи, креатури. Але їх безглуздо трактувати як істинні чи хибні (поза окресленим раніше контекстом, не повертаючись до вже сказаного), і тим більше вони не окреслюють якусь сферу самодостатності, що має безумовно-імперативний зміст мотивів, що визначають кінцеву мету максимізації «моральності».

В такому розумінні ця абстракція зводиться (як деякий ідеальний об'єкт) до віртуальної конструкції «щось таке, прийняття чого стає

визначальним мотивом, сумісним з об'єктивними умовами існування і вводить обмеження на свободу дій члена спільноти з огляду на наслідки їх для інших членів спільноти і спільноти в цілому» (чи якимось так). Тобто «реальність» морального закону — це просте формальне визначення суті того, що ми трактуємо як мораль (описово).

Тому моральний реалізм — це лише софістика з прихованою підміною змісту термінів, яка лише створює ілюзію плідної аргументації.

Ось його рецепт.

(1) Беремо як вихідне положення констатацію розбіжностей в цінностях і тлумаченнях вчинків;

(2) Приймаємо, що свавільне рішення може як узгоджуватися з іншим, так і ні; це узгодження не є логічно необхідним і не є безальтернативним фактом, в силу (1);

(3) Конструюємо поняття, де в якості істотних ознак беремо заперечення (1) і (2) водночас, тобто таке правило, яке з логічною необхідністю містить універсальну цінність, що знімає розбіжності;

(4) Оголошуємо це поняття незалежним від умовностей прийняття свавільних рішень, що є тавтологією до (3);

(5) Й, отже, це правило є реальним (тут використовуємо контрабандою просунуті додаткові конотації в розмитому значенні терміну «реальність» на тавтологію до (3);

(6) Оскільки воно реальне, то пізнавши його, ми отримуємо судження, що з необхідністю містять вказівку на загально-значиму цінність;

(7) Яка не може не мотивувати суб'єкта (будь-якого) в тій мірі, в якій у нього є докази істинності морального закону; (тут ми просунули сподівання, що в такий спосіб нам відкриється «істина»; за істину тепер зручно взяти щось таке, в чому хтось вже переконаний, наприклад, гріховність адюльтеру чи, навпаки, його особливу природну цінність, чи абощо, на смак мораліста);

(8) Приправимо все це сумішню правдоподібних для когось сентенцій (про Бога, про природу, про щастя, насолоду чи «закон в мені», бажано витіюватіше) і дамо настоятися в академічній літературі.

Таким чином, основним аргументом, що доводить існування реального морального закону є... визначення реального морального закону! В цьому визначенні «існування» в описовому змісті як факт дійсності підмінюється описом оцінного критерію, причому суто формально — не як зразок поведінки, а як вказівка на якийсь, невизначений, зразок, якому приписується статус такого, що мусить спонукати до наслідування як визначальний. І тепер ми отримуємо мета-критерій, в який можна підставити що завгодно, якщо вдасться заплутати софістичним базіканням виправдання якоїсь змістовної норми.

Зрозуміло, що думка про кентаврів не доводить існування кентаврів в природній дійсності. Думка про реальність чогось не доводить його реальності. Але думка про реальність критерію оцінювання та імперативного припису до того ж ще й логічно суперечлива. На відміну від мисленого визначення квадрата (чи мільйонкутника), щодо якого немає значення факт того, що про це хтось думає чи відповідність йому чуттєвого об'єкта, цінність, яка фактично ніким не прийнята і не «цінована» — це ніщо. Її не існує за визначенням, як немає одружених холостяків чи трикутних квадратів. Прийняття цінності рівнозначне тому, що хтось бере на себе всі ті наслідки, які породжують його дії як суб'єкта. І допоки це прийняття не відбулося, цінність не зреалізувалася. Квадрат існує поза часом життя; цінність — ні.

Висновки

1. Якщо розуміти «реальність» моральних установлень як те, що вони справді існують, мають пізнаваний об'єктивний зміст і не є простою вигадкою, то це переконання має тривіальний характер і навряд чи його хтось заперечує. Моральні установлення подібні до інших проявів культури і творчості: до мови, різного роду правил і звичаїв, артефактів в широкому розумінні тощо. Проте піддана тут критичному розбору позиція «морального реалізму» надає реальності моралі значення, яке виходить за межі вказаного змісту. В ньому, по-перше, судженнями зі значенням «істина\хиба» трактуються вирази, що визначають критерій оцінки, а сам цей критерій, по-друге, мислять як стан, що самим фактом незалежного від рішень людей свого існування визначає мотив, яким люди мусять керуватися, дотримуючись норми-припису, що є, тим самим, універсальним законом. Отож корінним сенсом морального реалізму є проголошення того, що люди не відповідальні за моральні установлення як за власні рішення, вони лише підпорядковують свою волю чомусь такому, що вони мусять робити, бо не мають вибору, відчужено приймаючи рішення («не я так хочу, а так вимагає закон»).

2. Цей реальний «моральний закон» трактується (в різних версіях) або як дана через одкровення воля вищої сили, до вироблення рішень якої люди не мають стосунку, а лише мусять їм коритися; або як об'єктивна зумовленість вибору, пізнана через рефлексію як природна закономірність; або як доведена теорема, зміст якої впливає дедуктивно як висновок з аргіогі пізнаваних уможлядно-інтуїтивно загальних принципів. Попри розбіжності в трактуванні онтологічного статусу та способу пізнання морального закону, всі «моральні реалісти» заперечують відносність моральних цінностей. Однак в жодній з версій морального реалізму не дається роз'яснення в якому сенсі цінність може бути цінністю в безсуб'єктному контексті (ні для кого цінністю) і яким чином вона може бути обґрунтована

як універсальна простою констатацією (покладанням цього як умови). Тим самим «реалізм» заперечує сам себе, оскільки визначає те, що мислиться як незалежний від рішення об'єкт, рішенням про визнання його незалежним від рішень (відчуженим прийняттям умови).

3. Змістовно, доказ існування реального морального закону як такого, що мотивує коритися йому, зводиться до тавтологічного повторення визначення і тим самим не може бути прийняте як доказ.

4. Окрім того, моральний реалізм тримається на хибному трактуванні як суджень виразів, що не містять опису факту (тобто не є судженнями), хоча покладається на цей опис як на підставу трактування чогось як реального.

References

1. Boyd, R., 1988. "How to be a moral realist," in G. Sayre-McCord (ed.), *Essays in Moral Realism*, Ithaca: Cornell University Press: 181–228.

2. Joyce, R., 2001. *The Myth of Morality*, Cambridge: Cambridge University Press.

3. Hills, A., 2011. "Moral epistemology," in M. Brady (ed.), *New Waves in Metaethics*, Basingstoke: Palgrave Macmillan: 249–263.

4. Kitcher, Ph. 2011. *The Ethical Project*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press

5. Sayre-McCord, Geoff, "Moral Realism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/moral-realism/>>

6. Zimmerman, A. 2010. *Moral Epistemology*, Routledge

Vadym Derkach

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

<https://orcid.org/0000-0002-0123-3637>

vadym_derkach@kneu.edu.ua

ARGUMENTS AGAINST MORAL REALISM

Abstract

The position of “moral realism”, in which, first, expressions defining the criterion of evaluation are treated as judgements with the meaning of “true/false”, and this criterion itself, second, is thought of as a condition which is a direct fact of independent of human decisions, defining the motive which people should follow, observing the norm-prescription which is thus a universal law, is subjected to critical scrutiny. The root meaning of moral realism is the claim that people are not responsible for moral institutions as their own decisions, they only subordinate their will to something that they must do because they have no choice, alienating their decisions. This real “moral law” is interpreted (in different versions) either as the will of a higher power, given by revelation, to whose decision-making people have nothing to do but must obey it; or as the objective conditioning of choice, learned through the reflection of experience as a natural law; or as a proven theorem whose content follows deductively as a conclusion from a priori comprehensible speculative-intuitive general principles. Despite the difference in the treatment of the ontological status and mode of knowledge of the moral law, all “moral realists” deny the relativity of moral values. However, none of the versions of moral realism clarifies in what sense value can be a value in a subject-less context (value for no one) and how it can be justified as universal by mere stating (accepting it as a condition). In this way “realism” denies itself, since it defines what is thought of as a decision-independent object by the decision to recognize it as independent of decisions (an alienated acceptance of the condition). Substantively, the proof of the existence of a real moral law as motivating is reduced to a tautological repetition of the definition and thus cannot be accepted as proof. In addition, moral realism relies on the false treatment as judgments of expressions that do not contain a description of fact (that is, they are not judgments), even though it relies on this description as a basis for considering something real.

Keywords: moral epistemology, moral realism, moral relativism.

Стаття надійшла до редакції 10.10.22

© Деркач В. Л., 2022